

Nərgiz CABBARLI

Son illərdə apardığımız müşahidələr əsasında roman texnologiyasının sürətli və dinamik bir dəyişim prosesindən keçdiyini söyləyə bilərik. Əslində, dünya ədəbiyyatında hər zaman belə olub. Çünki roman bir janr olaraq dəyişməyə açıqdır. Nəcə deyirlər, ən azından, dil qədr canlıdır ("Romanın öyrənilməsi canlı dillərin öyrənilməsi kimidir, özü də gənc dillər - M.Baxtin. "Epos və roman"). Lakin onənlərə sadıq və eksperimentə ehtiyatla yanaşan Azərbaycan ədəbiyyatında roman və eksperimentçilik istəyi zaman-zaman bir-birinə yaxınlaşsa da, uğurlu nəticə həmişə əldə edilməyib. Sonuc olaraq onəne, keçilmiş yollarla getmə, hadisəçiliyin və ya "fəlsəfəçiliyin" in ardınca düşmə təcürbəsi üzə də ha çox olub.

2019-cu ilin romanlarını oxuduqda isə diqqətimizi çəkmə maraqlı nüanslar arasından müəlliflərin janr daxilində apardığı yeni struktur, forma, tərz axtarışları haqqında danışmaq olar. Həmçinin onənlərin sındırılmasına edilən cəhdlər diqqəti çəkdi. Hərçənd bu cəhdlər bəzən baş tutdu, bəzən isə fəskiyyə uğradı. Xüsusilə da istək olaraq göründüyü, məqsəd olaraq tamamlanmadığı üçün. Lakin 2019-cu ilin roman mətnlərində gözərsi uğursuzluqlarla, hədəfə dəyməyən "atışlar" la yanaşı, sevindirici uğurlar, eksperimentlərin maraqlı nəticələri, ideyaların diqqətə həll variantları da oldu. Bütün bunlar haqqında danışdığımız dəyişim prosesinin diqqət çəkən nüanslarıdır.

Ötən il dərc edilmiş romanlar əsasında ümumiləşdirilmə apardıqda romanda aydınlaşdırıcı vəziyyəti qazanan iki əsas xüsusiyyət müşahidə edildi: müəyyən roman mətnlərində müəllifin diqqət məqsədi, ideyası, və ideyası xidmət edən struktur, konstruksiya, texnologiya, təhkiyə, qəhrəmanlar və onlar üçün seçilən təhkiyə tipi, forması, bədii həllin əvvəlcədən ən xırda nüanslarına, inçiliklərinə qədər hesablanması (yeni sözü özünə tabe edən müəllif istedadının və gücünün mövcudluğu) diqqət görüldü. Məsələn, Kamal Abdullanın "Sirlərin sığırçılığı", Pərviz Cəbrayılın "Məryəm surəsi", Aqşın Yeniseyin "Tarix və Tale", Əjdər Olun "Lo", Vüsal Nurunun "Qaraqaşlı" romanlarında olduğu kimi. Hotta karakter seçiminə tutmuş mətnin seçilmiş müəyyən estetik-nəzəri tələblərə tabe edilməsi kimi (məsələn, postmodernizmin tələblərinə) - tutmaq ki, Kamal Abdullanın "Sirlərin sığırçılığı" romanında olduqətək əvvəlcədən aparılmış diqqət hesablamalar, strukturadiciyi keçidilər, bu keçidlərin təminatçısı kimi

çıxış edən detallar, ifadə konstruksiyaları və s. yazıya münasibətdə diqqət "hesabçılığın" maraqlı nəticəsinə meydana çıxardı.

On əsas və vacibi bu əsərlərdə - yuxarıda da qeyd etdiyim kimi - roman texnologiyasının müəyyən edən bütün elementlərin müəllif tərəfindən (əsasən) diqqət hesablanması və idarə edilməsi idi. Hər şey bir məqsədə - müəllif məramına xidmət edə bildirdi.

Lakin elə romanlar da vardı ki, əksinə, müəllifin mətnə gətirmək istədiyi hadisələr, onların stixiyası, enerjisi, axını, gücü strukturun tələblərinə, müəllifin əvvəlcədən müəyyən etdiyi ideyaya uymanın, tabe olmadan ümumi mətni də, təhkiyəni də, hotta müəllifin özünü də öz axarına salıb arzulandıran, qoyulan məqsəddən tamamilə fərqli istiqamətlərə sürüklədi. Söz romançının deyil, romançı sözün əsirinə (idarə olunanına) çevrildi, əsarətində düşdü (məsələn, Kamal Əfşəroğlunun "Yuxu" romanında olduğu kimi... Bu əsərdə hadisələrin axarı "xatirə" stixiyasının ardınca sürüklənir. Hadisələr axını oxucunu müəllifin əvvəlcədən hazırladığı istiqamətə - kəndüllü olaraq hərbi xidmətə getmək istəyən qəhrəmanın gələcəyinə deyil, keçmişinə dərtib aparır. Yaxud əvvəlki illərdə "Azərbaycan" jurnalında dərc edilən, 2019-cu ilə də isə kitab halında çıxmış Əli Əmirlinin "Ağdamda nəyim qaldı" romanını bu qismdə qeyd etmək olar. Eyni idarəolunmazlıq (tabe olmama!) həmin mətnədə də mövcuddur).

2019-cu ildə dərc edilən romanlar bu janrın yazıçı təxəyyülü və təfəkkürü üçün geniş imkanlar açdığı göstərməklə bərabər, müəlliflərin bu janr üzə tutma məqsədlərində də fərqli istiqamətlərin mövcudluğunu diqqətə çatdırır: kimlərin mətnində bu, fəlsəfi-publistik düşüncələrin izahı üçün romanın geniş imkan və şərait verən bir meydan olaraq seçildiyini göstərdi (məsələn, Aqşın Yeniseyin "Tarix və tale" romanı. Ümumiyyətlə, bu cür romanlar son dövrlərdə çox yazılıb. Nümunə olaraq: Aydın Talibzadənin "Əbuhüüb", Orxan Fikrətoğlunun "Ölü mətn", Qan Turalının "Fəloyn qırmançı" romanı... Bu mətnlərdə müəlliflərin roman hüddüdlərindən (əslində, hüddüzsüzlükdən!) özlərini müəyyən fəlsəfi, polemik məqamlarla bağlı qənaətlərini, düşüncələrini izhar etmək üçün istifadə etdiklərini göstərdi. Bu əsərlərdə fərqli olan cəhət bəzilərdə müəllif istəyinin - təxəyyülünün, elmi-fəlsəfi qənaətlərinin mətnə hopdurulması idi ki, bunu, məsələn, "Əbuhüüb" də müşahidə etdik. Yeni fəlsəfi-polemik qənaətlər burada mətnin (qəhrəman, hadisənin, təhkiyə axınının) bir parçasına çevrildi. Lakin adını qədimimiz digər əsərlərdə o qənaətlərin ifadəsində müəllif mövqeyi, müəllif nəticələri çox açıq görüldü və bədii təkste qərsizməmiş qaldı. Hotta üzə qaldı da deyə bilərik).

Ötən il dərc edilən romanlarda daha bir məqsəd müəssir cəmiyyəti, siyasi mühit, icətimai şərait və üzde olan, görünən-görünməyən problemlərə bağlı (siyasi, icətimai!) müəllif mövqeyinin (nərahətliyi) ifadəsidir (Pərviz Cəbrayılın "Məryəm surəsi", Əjdər Olun "Lo", Aqşın Yeniseyin "Tarix və tale", Vüsal Nurunun "Qaraqaşlı"). Tonçidən hər zaman ifadə etdiyi "yaxın keçmiş və icətimai-siyasi prosələr romana gətirilməsi" iradi, nəhayət, qismən də olsa, öz nəticəsinə əldə etdi. Problematikamız, mövzunu aktualı və hərəkətliyi bu əsərlərin əsas məziyyətlərindən biridir. Bəzindəsiə yaxın tarix, bəzindəsiə dünənki tarix, bəzi-

Roman janrının ...bu imkanların 2019-cu ildə dərc edilən romanlar əsasında

sində, hotta bugünkü tarix təqdim edilərsə də, bu romanlar hadisə olaraq, morholə olaraq, proses olaraq tamamlanmış, nəqəsi qoyulmuş problemlərin ifadəsidir. Və onların mətnə gətirilməsi hansısa realist üslubda ("Lo"), hansısa mistik bir çalar qarşıqlığı əlavə edilməklə ("Məryəm surəsi"), hansısa fərdi talenin ağırlığı və faciə "pərdəsi" altında ("Tarix və tale"), eyni zamanda çox realizməsinə verilir. Lakin bu əsərləri birləşdirən əsas moqam - Qarabağ savaşı, siyasi proseslərdir. Və çox maraqlıdır ki, son iki romanda ("Tarix və tale" və "Məryəm surəsi") sonədi-tarixi mətnlər, etirafat ümumi mətnə gözənilmədən daxil edilərsə də, hadisələrin ümumi axarına qoşula bildi. Onlar reallığın, faciəvilərin təsirini artırmaqdan başqa, həm də ümumi mətn stixiyasından qopmuş kimi görünməli, ona qaynayıb-qarışdı. Halbuki bu cür sonədi-tarixi mətnlərin belə gözənilmədən romanda təqdimi çox zaman əks nəticə verir.

Bundan başqa, adətən bu cür romanlarda, müəlliflərin özələri də bir personaj olaraq icətimai-siyasi hadisələrin içərisində göründülər ("Lo"da, "Məryəm surəsi"ndə), lakin hadisələrdən kənarında qalan müəllif obrazları da oldu ("Tarix və tale"de).

Pərviz Cəbrayılın romanı daha yaxın günlərimizi əks etdirir və realist təsvirlə mistik monalardırmanı iç-çə təqdimatı ilə diqqət çəkir. Oxucu hansı mühitə - realma, mistikmi - olduqunu bir müddət aydınlaşdırmaqda çətinlik çəkir. İllin mistik monalardırmanı sonrakı real və tamş hadisələrin içərisində ərimir, əksinə, özünü qoruyub saxlayır. Postmodern estetikadən gələn mətnlərarası əlaqə burada da özünü göstərir. "Quran"dan "Məryəm surəsi", məşhur Cəbrayılın üfümü əhvalatı müəssir müstəvəyə gətirilir, lakin dekonstruktiv yanaşma ilə ilahiləşdirmədən ədileşdirmə moqamına endirilir (postmodern baxış!). Bu günün Məryəmölərinin (Umayların) təmsalında, tələyində yeni "Məryəm surəsi" yaradılır. Əvvəlki romanlarından fərqli olaraq Pərviz Cəbrayıl bu romanda oturmuş, bəlli stixiyası olan yazıçı təhkiyəsi, diqqət konstruksiyası olan roman strukturunu ilə yadda qaldı. Roman bu cəmiyyətin içində var olan, həraddə gözəlimiz qarşısında baş verən, amma əksəriyyətimizin görə bilmədiyimiz, gərəkləyini bir və qədər də duymadığımız hadisələrdən bəhs edir. Daha doğrusu, o hadisələrin başqa bir üzünü göstərir.

Romanda tərəcəmi Dilsuz müəllim, sair Nəsimi, Umay, İsmi o mühitin azad ruhlu və ya azad olmağa çalışan insanlarıdır. Roman postmodern mətn olaraq istər obrazların adları, istər talələri (məsələn, Məryəm taleyi) ilə "Məryəm surəsi"ne "göndərmələri" edir. İSA (İnsanların Sevgi Əzədləri), İsmi (Həqiqətin ismi), ASİ (Azad Seks İnqilabı) kimi adlandırılma məhiyyətlə əlaqənin yaradılmasına yardım edən işlərdir. Boyunda xaç gəzdirən Umayın Məryəmə çevrilməsi, sadəcə ad-dəyişmə deyildir. Umay öz kimliyini gizlətmək üçün Məryəm olmaşdı. O, tələyinin yaşadığı, onun üz seçdiyi adı ilə tamamlamışdır.

Romanda bir çox problemlərin maraqlı şərhləri (təkcə qaldırılması deyil!) var. Məsələn, dəyişmə istəməyən, oğlu öldürən (həm də öz erməni tərəfindən), azərbaycanlılarla dost olan Vanonun əli nə qədər azərbaycanlı qanına batsa da, İstanbulda - yad mühitə o, düşmənlilik hissiini daşıya bilmiş. Məryəm (Umay) körpəlikdən etiraz ruhunda (zərərən bir ananın bətinədə) böyüyən, ana, ata sevgisindən uzaq, az qala feminist ruhlu qız əsərdə pozğun həyatı yaşayırmış kimi görünür, amma, eyni zamanda da müəllif ona haqq qazandıraraq bunun belə olmağı göstərir.

Mətn daxilində "Qızıl Xaç"ın, "İşğəncələrə qarşı beynəlxalq" təşkilatın hesablarındən verilən parçalar müəllif missiyasına xidmət edir və mətnin ümumi axarına məni təsir etmir. Romanda qədim ədədlərimizə müəssirə və mübahisələrə doğuraçək bir yanaşma da mövcuddur.

Ötən il onənovi romanlar da yaradıldı. Vahid Məhərrəroğlunun "Müharibənin qanlı kölgəsi", Kamal Əfşəroğlunun "Yuxu", Aydın Talibzadənin "Ramana", Vüsal Nurunun "Qaraqaşlı" romanları kimi. Məsələn, Vahid Məhərrəroğlunun Qarabağ müharibəsinin bir iştirakçısından bəhs edən "Müharibənin qanlı kölgəsi" romanı Fikrət adlı bir gəncin başına gələn hadisələr, meydan hərəkatı, köntüllülərin cəbhəyə axını və gedən dəyişlərdəki parəkəndəlikdən bəhs edir. Lakin roman ilk hissələrdə sovet dövrü romançılığında gəlmə omoq mövzusu, neft burulğarındakı iş prosesi və s.-in təsvirində detallara varma ilə oxucunu yorur. Diqqət çəkən və vacib olan müəllifin dəyişlərdəki uğursuzluqlara, hadisələrin gədişatın möglübiyyətiə doğru aparılmasına əsas obyektə çıxması və onları göstərməsidir. "Müharibənin qanlı kölgəsi" ro-

